

(Əvvəli ötən sayımızda)

Məcnunun yaşadığı mühtdə qadına münasibət birmənalı idi: ailə ali eşq əsasında deyil, olsa-olsa adı məhəbbət əsasında qurulurdu. Ailənin ailə olması üçün İlahi eşqə ehtiyac yox idi. Kişi öz səadətini özü qazanırdı və əksərən satın alırdı. Dədə-babadan qalmış bu ənənə heç kəsə qusurlu görünmürdü. Ona görə də Məcnunun atası elçiliyə gedəndə Leylinin atasına deyir:

**Mən inci alan, sən inci satarsan,
Əgər ağlın varsa, matahını sat.
Nə qədər baha qiymət qoysan
Artıqlaması ilə verməyə müştəriyəm (73).**

Göründüyü kimi, qız atası ilə oğlan atası arasında eşqdən və cavanların bir-birini sevməsindən heç söhbət getmir. Öz oğluna nəsihətində Məcnunun atası deyir:

**Havayı yerdən dövləti bada vermə,
Dövlət varsa, kama çatmaq da olar.
Dövlət düynləri açan səbəbdir,
Şahlıq üzünün firuzə (qaşdır) (87).**

ruh qələbəsidir. Ruhi həyatda isə ölüm cəza kimi deyil, əcr kimi dərk edilir. Ruhi mahiyyətə tapınmış insan nəinki ölümdən qorxmur, hətta müəyyən mənada ölümü sevər. Məcnundakı "həyatdan əl üzmək" istəyi də bu deməkdir.

Məcnun şəxsiyyətində və Məcnun mənaviyyətində ruhun vücud üzərində tam qələbəsi eşqin sayəsində baş verir. Burada eşq bir vasitəçi rolunu oynayır, daha doğrusu, ruhun ifadə forması kimi çıxış edir. Eşq atəşi Məcnunun ruhunu lərzəyə gətirir, onun bütün öteri həvəsləri, o cümlədən, yaşamaq həvəsi də bu atəşdə yanıb yox olur. Ruh saflaşır. Zahidlik xisləti yaranır. Məcnun ibadət məqamına çatır. Məcnunun simasında Nizami Şərq dünyasının və Şərq bəşəriyyətinin islamiyyət ərəfəsindəki ruhi vəziyyətinin bədii əksini yaratmışdır. Şərq dünyasının ruhu Allahı sevmək üçün hazır idi. Lakin bu dünya hələ öz rəbbisini tapmamışdı. Məcnun eşqi məhz belə bir ərəfin ifadəsidir. Məcnun eşqi kimi ruhi bir vəziyyət məhz belə bir tarixi məqamda - bəşəriyyətin islam dininə ruhən hazır olduğu, lakin islamın hələ yaran-

etmə, ot yeməkdən qurtarar. Zahid öz cavabında söyləyir ki, ot yeməklə ona görə qane olub ki, şah qulluq etməkdən azad olsun. Şah zahidi başa düşür və ondan üzr istəyir.

Şaha xidmət etməklə azuqə qayğısından azad olmaq, yoxsa ot yeməklə qane olaraq ruh qayğısından azad olmaq? Birincisi cismın, ikincisi isə ruhun azadlığıdır. Şahın hacibi azadlığı yemək qayğısından azad olmaqda görürsə, zahid azadlığı mənavi asılılıqdan yaxa qurtarmaqda görür. Hacibin qarnı tox olanda, zahidin isə ruhu azad olanda onlar özlərini xoşbəxt hesab edirlər. Ona görə də hacib şah, zahid isə Allah xidmət edir. Azadlıq haqqında fikrini Nizami belə yekunlaşdırır:

**Qane olan həmişə nazandır (əzizdir),
Qane olmağın ağılığı (üstünlüyü) bundadır (185).**

Məcnun məhəbbətində subyektiv ruh mütləq azadlığa can atır, vücudun zindanından azad olur. Məcnunluqda fərdi insan ruhu özünə tapınır. Məcnunluq ruhun qələbəsi olmaqla yanaşı, həm

diyi kimi, şifahi ədəbiyyat nümunələri toplayan bir ziyalı obrazı deyil. Bağdadlı Salam obrazının vəzifəsi başqadır. O, bir aşiq kimi Məcnunun əksidir, məcnunluğun inkarıdır. Nakam məhəbbət onu da cəfalara düşür etmişdir. Salam özünü Məcnuna oxşadır, ona müridlik etmək istəyir, doğma şəhəri tərk edib səhraya üz tutur. Məcnun ona deyir:

**Kişi olsan da mənim tayım deyilsən,
Mən çəkdiyim qəmin yüzə birini çəkməmişəm (202).
Dəmir kimi sərt olsan belə
Mənim kimisinin ahından əriyərəm
Mən özümü öldürənmə, sən özünü sevan (203).**

Salam süfrə açır və Məcnuna yemək təklif edir:

**Kişi təbiətə (igid) kişi olsa da,
Canının qüvvəsi yeməkdədir (204) deyir.**

Məcnun ona belə cavab verir:

**O xərk yeyəni mən yemişəm.
O adamın qüvvəsi çörək və halvadadır ki,
O, öz vücudu üçün qorxur (düşünür).**

■ Məmməd Qocayev

AŞIQLIK ZİRVƏSİ

(“Leyli və Məcnun” haqqında)

Lakin nə atasının var-dövləti, nə də Nofelin qılıncı Məcnunu eşq səadətine çatdırırdı, baxmayaraq ki, dövr dövlət və güc dövrü idi. Məhz belə bir mənavi zülmət dünyasında Məcnun eşqi şimşək kimi parladı, ələmi ani nura qərş etdi, Leyli və Məcnun eşqinin oduna dünya nurlandı və isindi. Sevənlər isə yanıb küllə döndü. Leyli-Məcnun əhvalatından sonra dünya əvvəlki dünya olaraq qala bilməzdi, çünki o, Leyli-Məcnun eşqi deyilən hikmət görmüşdü. Şərq dünyasının mənavi təkammülündə yeni mərhələ açılmışdı. İnsanlıq öz mənavi kamilliyinə doğru bir addım da yaxınlaşmışdı. Leyli və Məcnun eşqi bəşəriyyətin ruhi kamillik ehtiyacının ifadəsidir. Kosmik sonsuzluq atom sonsuzluğunda təkrar olunduğu kimi, bəşəriyyətin də İlahi axtarışları fərdin eşq axtarışlarında təkrar olunur. Məcnunun Leyliyə məhəbbəti bəşəriyyətin Allahla məhəbbətinə bənzəyir. Mahiyyətə Məcnun eşqi mütləq varlıq qarşısında səcdə və ibadətdir. Bu eşq məhəbbətdən çox inama bənzəyir. Leyli və Məcnun eşqi bəşəriyyətin bəsit hissələr dünyasından İlahi inam dünyasına, empirik məişətdən dini ələmə keçid dövründə yaranmış ruhi vəziyyətdir. Məcnun məhəbbəti məhz bu keçid dövrünün səsidir, İslamın yaranma ərəfəsidir. Allahı dərk etmək və onu tanımaqdan əvvəl insan özünü tanımalı, yəni təbii varlıqdan ruhi varlığa çevrilməli idi. Məcnun eşqi məhz insanın özünü ruhi bir varlıq kimi tanıması və təsdiqidir. Ona görə də Məcnun ata-babalardan müqəddəs sandıqları mənavi və maddi dəyərlərdən imtina edərək, eşqə tapınır və bu ali ruhi dəyəri dərk edəndən sonra dünya malı onun gözündə bir heçə çevrilir.

Eşqdə Məcnunun axtardığı və tapdığı hikmət ruhdur, ruhi vəziyyətdir, ruhi özünüifadədir. Burada Leyli bir bəhanə, eşq isə bir vasitədir. Əsas məqsəd isə empirik varlıqdan ayrılıb mütləq ruhi ələmə qovuşmaqdır. “Məcnunun alicənablığı barədə” fəslində şair göstərir ki, Məcnun

**Həyatdan əl üzmək istədi,
Bu yolda məşuqə bir bəhanəydi (209).**

“Həyatdan əl üzmək” - bu nə həyatdan bezginlik, nə də eşqin cəfasından cana gəlməkdir. Bu, sadəcə olaraq, maddi və ictimai ələmin ruhsuz mövcudluğundan yaxa qurtarıb ruhi ələmə qovuşmaq həsretidir. Bu, ruhla təbiətin əzəli və əbədi mübarizəsində ru-

hadığı bir dövrdə - mümkün idi. Məcnun eşqi inam ərəfəsidir, din ehtiyacıdır, onun tezliklə yaranacağına işaredir. Deyilən kimi, bu ərəfin əsas xüsusiyyətlərindən biri və ən başlıcası insanın empirik həyatdan azad olub özünü ruhi həyata hazırlamasıdır. Məcnun belə bir təcridi keçmiş və imanının astanasında dayanmışdır. Məcnun ölümə hazır idi:

**Ölümün acılığından xəbərdar ikən,
Oraya yol tədərükü görürdü.
Yaşamaq çətin olduğundan
Onun çarəsini ölümün asanlıqında axtarırdı
Məcnun ki, yol yoldaşı axtarmırdı,
Öz razılığı ilə bağlanma bağını boşaldırdı ki,
Ölüm can şikarına çıxarkən
Desə “gətir”, desin “al”.
Ölüm gəmisində can qorxusu vardi,
Düşərgə salması da onun qorxusundan idi (207).**

“Ömür gəmisindəki can qorxusu” bütün insanlar üçün mövcuddur. Məcnun bu qorxudan azad idi. Həyatın özü ele qorxudur - ölüm qorxusu. Həyat ehtirasında həmişə bir ölüm qorxusu gizlənməmiş olur. Əks təqdirdə yaşamaq mümkün olmazdı. Məcnun bu qorxudan azad idi. Çünki bu “can qorxusu” yalnız fiziki dirilikdə mövcuddur. Ruhi həyatda “can qorxusu” yoxdur, əksinə, ölüm həvəsi var. Məcnun məhz belə bir ruhi azadlığa çatmışdı. Məcnunda özünü fəda etmə ehtirası yaranmışdı ki, bu ehtirası o, aşılıqdə ifadə edir. “Can qorxusu” olan kəsə dəfəkar eşq ola bilməz. Məcnunun səhradakı həyatı onun fədakarlığının və təmənnasızlığının ifadəsidir.

Burada Nizami ifrat ruhi azadlıq məsələsinə qoyur və bununla da XIX əsr müfəkkirlərini bir neçə əsr qabaqlamış olur. Ölümə hazır olmayan kəs həyatda can dustağıdır, dünyanın əsridir. Ölüm qorxusundan can qurtarmış insan, əsl mənada, azad insandır. Ruhən tam mənada azad olmaq məsələsi insanı həmişə maraqlandırmış və o, bu məsələnin həllinə həmişə cəhd göstərmişdir. Nizaminin bu məsələni hələ XII əsrdə qoyması onun insan fəlsəfəsinin əhatəliliyinə və dərinliyinə dəlalət edir.

Ruhi azadlıq məsələsindən söhbət edəndə “Leyli və Məcnun”dakı zahid haqqındakı rəvayəti yada salmaq yerinə düşərdi. Padşah məşhur bir zahidin komasına təşrif gətirir. Onun yoxsulluğunu görüb soruşanda ki, bəs bu xarabada nəylə dolanırsan, zahid bir cəngə ot götürüb deyir ki, bəs yeməyim budur. Şahın hacibi zahidə deyir ki, o, şah qulluq

də vücudun iflasıdır. Məcnunluqda vücudla ruh arasındakı tarazlıq pozulur - ruh vücudu inkar edir. Əgər Fərhad eşqində güclü vücud eşqin təsirdən bərk sarsılırsa, Məcnun eşqində vücud tam mənada inkar edilir, ruh qarşısında təslim olur. Məcnunluq həm də mühit, məişət, mənsəb və.s həvəslər üzərində qələbədir. Subyektiv ruh özünü dərk edir, lakin sakitlik tapa bilmir. Sakitlik fərdi ruhun İlahi ruha qovuşmasında baş verə bilər. Eşqdə damla damlaya qovuşsa, imanda damla dəryaya qovuşur. Damla yalnız dəryada sakitlik tapa bilər.

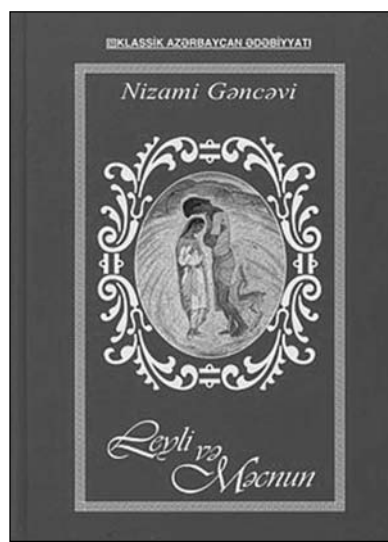
Məcnunluq eşqi müəyyən bir təkammül yolu keçir. Onun ilk mərhələsi Qeysin Leylini sevməsidir. Leylinin sevdası Qeyse dərsi də, yoldaşlarını da, atənananı da unutturur. Leylidən başqa hamı ona gərəksiz görünür. O, yalnız Leylini axtarır.

İkinci mərhələ Qeysin məcnunluğudur. Məcnunluq eşqin ən yüksək zirvəsidir. Bu məqamda Qeysin özü də unutmaz dərəcəsinə çatır, mənliliyindən imtina edir. Qeysin məcnunluğu onun mühtdən təcrid olunmasıdır. Leylidən başqa o, heç kəsi görmək istəmir.

Üçüncü mərhələ Məcnunun səhra həyatıdır. Mühtlə, cəmiyyətlə, ailə ilə, hətta Leylinin özü ilə tam əlaqəni kəsən Məcnun vəhşilər arasında qərar tutur. O, Leylinin xəyalı ilə yaşayır və bir növ eşq zahidinə çevrilir. Səhrada Leyli deyir fəryad edəndə, öz sevgilisinin adına şirin qəsidlər söyləyən Məcnun guşəninin, daim öz rəbbinə ibadət edən zahidi xatırladır.

Məcnunluq Nizami tərəfindən məcazi və ya mistik bir məna kimi deyil, real bir vəziyyət kimi təsvir olunur. Ata-anasının və qohumlarının iztirabını gören Məcnun dərin sarsıntılara keçirir, lakin onlara kömək etməkdə gücsüz olduğunu etiraf edir. Leylinin xəyalından bir an belə ayrılmayan Məcnun öz ata-anasından ayrı düşməli olur. Məcnun tam mənada gerçəklikdən ayrılmış və ruhi həyata tapınmış real xarakterdir. Ruhi həyatın, ruhi nəşənin və ruhi iztirabların nə olduğunu duyan kəs, onları bir də bəsit həyat nəşələrinə dəyişməz. Məcnunu öz ali ruhi vəziyyətdən nə fiziki, nə də ki mənavi işgəncələr ayıra bilmir. Eşq deyilən ruhi vəziyyəti yaşatmaq xatirinə Məcnun hər şeydən imtina edir.

Məcnun eşqinin mahiyyətini açmaq üçün şair onu Bağdadlı Salamın məhəbbəti ilə müqayisə edir. Bağdadlı Salam obrazı əsla, tədqiqatçılardan birinin de-

**Mən ki, öz varlığımdan ayırıram,
Yeməməzlik necə mənə həlak edə bilər? (204).**

Məcnun zahidsayağı vücudu öldürmüş, ruhu vücudun bəsit tələblərindən və öteri həvəslərindən azad etmişdir. Eşq Məcnunun azad olmuş ruhunun mənavi qidası, Leyli isə onun səcdəgahıdır. Salamın vücudu yeməksiz yaşaya bilmədiyi kimi, Məcnunun da ruhu eşqsiz yaşaya bilmir. Salam eşqli bir həvəsin həsretini çəkir. Onun həvəsli eşqi alışıb da sönmüşdür. Ürəkdə ondan yalnız yanq yerı xatirə qalmışdır. Salam öz eşqsiz həyatı ilə bərişmiş, eşqsiz də yaşamağın mümkünlüyünə inanmışdır. Məcnunu da özü kimi bilir:

**Axırdə sən də sakitləşəcəksən,
Bu olub-keçənləri unudacaqsan.
Məhəbbəti coşdurandan bu şölə
Gənclik odunun hərətindəndir.
Elə ki, kişinin gəncliyi sovuşdu,
O odlu küre də soyuyar (204).**

Eşq əhli olmaq üçün Salam həddən ziyadə ağıllı və müdrəkdir. Lakin, o, səhv edir. Məcnunun dərdi həvəs dərdi deyil. Onun dərdi ruh dərdidir. Tanrı sorağında olan ruhun tanımsızlıq dərvidir. Bu ruh öz istinadgahını eşqdə tapmışdır. Məcnun deyir:

**İnsana xas olan şəhvani hissələrdən
Təmizlənmək qüslü ilə pak olmuşam.
Nəfsin çirkinliklərindən xilas olub,
Özümdeki həvəs bazarını kasad etmişəm (205).**

Elə ki, Salamın azuqəsi qurtarırdı, onun Məcnunla yoldaşlığı da sona çatırdı. Salam Bağdadla yola düşür. Bu məqamda Nizami Məcnun eşqinin vəzəti və aşıqın şəxsiyyəti haqqında söz deyir.

Leyli-Məcnun eşqinin bənzərsiz və müqayisəyə gəlməz bir hikmət olduğunu açıqlamaq üçün Nizami onu Zeyd və Zeynəb məhəbbəti ilə də müqayisə edir. Zeyd öz əmisi qızı Zeynəbə aşiq olur. Lakin əmisi Zeynəbi kasib Zeydə deyil, “qoluzorlu bir varlıya” ərə verir. Zeyd bu əhvalatdan xəbər tutan kimi

**Məcnunvari sərxoş düşüb qaldı,
Əl-ayağı (sanki) zəncirə bağlandı (209).**

(Ardı var)

9 aprel 2016

WWW.KASPI.AZ

ARAŞDIRMA